

12. Borkovsky I. Rekonstrukce Pražského hradu na sklonru desateho století. Archeologické rozhledy / I. Borkovsky. - Praha, 1956. - S. 32, 49-52, 135-136, 141-142.

13. Borkovsky I. Píjnamky ke konservovani dřeva na Pražském hradě ZPP. 5 / I. Borkovsky. - Praha, 1941. - S. 17-20.

14. Borkovsky I. Konzerva ce keramiky. Archeologické rozhledy. 3 / I. Borkovsky. - Praha, 1951. - S. 226-229, 283-292.

15. Borkovsky I. Kostel panny Marie na Pražském Hradě. Památky Archeologické ročník XLIV / I. Borkovsky. - Praha, 1953. - S. 129-196.

16. Smetanka Zdenek. Personalía vzpomínka na Ivana

Borkovského. Archeologické rozhledy 49 / Zdenek Smetanka. - Praha, 1997. - S. 704-706.

17. Frolík J. IVAN BORKOVSKÝ (8.9.1897-17.3.1976) : (презентація) Oddelení Pražský Hrad Archeologický ústav AVCR / J. Frolík. - Praha, 1986. - S. 1-21.

18. Vedecká cena hlavního města Prahy : Vestník Československé Akademie. VED. roc. 64. 1955. - Praha, 1955. - S. 254.

19. Marikova-Kubkova J. Ivan Borkovsky. Archeologické rozhledy / J. Marikova-Kubkova. - LIX., 2007. - S. 838-839.

20. Filip I. Ivan Borkovsky / I. Filip // ARCHEOLOGICKE ROZHLEDY. - S. 429-432. - (Československá Akademie VED ROČNÍK 4).

Y. Levkun

IVAN BORKOWSKI – ARCHAEOLOGY RESEARCHER OF ANCIENT TEMPLES AND SACRED ARCHITECTURE CZECHOSLOVAKIA

This article tells us about the life of Ivan Borkovskiy, whose name was unknown in the USSR period. He was written about as a Czech archeologist, without mentioning his Galician and Ukrainian origin. Now his contributions are explored, the are: the contribution in the learning archeology of temples and ancient sacral Czechoslovak architecture, the discovery of the remains from the Holy Virgin Mary church, the exploring of the church with two apses in the Left Gradec and the largest discoveries in the Prague Gradec which now became the Residency of the President in the Czech Republic. The findings of the archeological memorials by Ivan Borkovskiy gave us a possibility to remove the white spots (unproved facts) in the Medieval Czech History.

Key words: "Prague Culture", Prague Gradec, "Church of Holy Mary", Left Gradec, Zhalov-Roztoky, Bethlehem chapel.

© Я. Левкун

Надійшла до редакції 13.05.2010

УДК Т-3 (4 Укр) 635.017

ТОПОГРАФІЧНІ ТА ВІЙСЬКОВО–ТОПОГРАФІЧНІ ОПИСИ ТЕРИТОРІЙ XVIII – XIX ст. ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЛЬОНАРСТВА ТА ТЮТЮННИЦТВА В УКРАЇНІ

ІННА ПЕТРОВА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних дисциплін Донецького університету економіки та права

У статті представлено результати історико-наукового аналізу процесу становлення й розвитку льонарства та тютюництва в Україні в останній чверті XVIII - початку XIX ст. як галузей сільськогосподарського виробництва. Показано значення льонвиробництва та тютюництва для економіки України на різних етапах історичного розвитку країни, вплив термінів висаджування розсади на продуктивність тютюну в умовах Лівобережної та Правобережної України.

Ключові слова: тютюн, тютюництво, льонарство, вирощування коноплі, Лівобережна Україна, Правобережна Україна.

Постановка проблеми та аналіз праць, у яких започатковано її вирішення. Звільнення Чорноморського узбережжя від турецького панування та інкорпорація Правобережної України до складу Російської імперії активізували економічні зв'язки між ок-

ремими регіонами України, створили умови для поглиблення сільськогосподарської спеціалізації районів. У цей час зростає роль технічних культур у сільському господарстві, відбувається швидке становлення ринкових відносин. Внутрішній ринок Правобережжя, Лівобережжя,

№ 3 (103) травень-червень 2010 р.

бережжя та Півдня України починає оформлюватися в національний і поступово трансформується у невід'ємну складову частину загальноросійського ринку. Водночас проникнення російського господарського укладу в національну економіку України наприкінці XVIII - на початку XIX ст. призводить до руйнації окремих галузей її промисловості, утрати пріоритетних ринків збуту готової продукції та монополізації російським капіталом торговельно-посередницької діяльності на українських землях. Усі ці вельми суперечливі процеси в економіці України кінця XVIII - початку XIX ст. знайшли своє логічне відображення на сторінках топографічних та військово-топографічних описів України.

Від часу своєї появи та публікації топографічні й військово-топографічні описи України завжди знаходились у центрі уваги високопосадовців Російської імперії, співробітників Генерального штабу, фахівців у галузі військової топографії та картографії, науковців та широкої громадськості. До творчої спадщини організаторів та учасників топографічного обстеження українських земель як до джерела з історії сільського господарства та аграрних відносин в Україні неодноразово зверталися історики - Д. Багалій [1], А. Слюсарський [2], О. Дружиніна [3], В. Пірко [4]. Однак здебільшого українські та російські вчені вивчали залучену до описів інформацію про вплив природно-географічних умов на характер агротехніки українців, матеріали щодо структури сільськогосподарських угідь та систем землеробства, впровадження інноваційних технологій у сільському господарстві тощо. Поза увагою науковців залишалася інформація з історії розвитку льонарства та тютюництва в Україні як галузей сільськогосподарського виробництва. І тому автор цієї статті ставить за мету проаналізувати інформаційні можливості топографічних та військово-топографічних описів щодо надання матеріалів (відомостей) про продуктивність різних сортотипів тютюну та льону, впливу термінів висаджування розсади тютюну на технологічну якість тютюнової сировини, основні ринки збуту та рівень доходів українців від реалізації цієї продукції.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняних та закордонних архівах на сьогодні зібрався величезний масив топографічних описів України, що відрізняються як за часом свого виникнення й методикою збору інформації, так і за інформативними можливостями. У структурі цього комплексу документів доцільно виділити декілька груп топографічних описів. Упорядкування першої групи припадає на 1777-1783 рр. - готуючи широкомасштабні адміністративні перетворення, генерал-губернатори Московської та Воронежської губерній за власною ініціативою підготували та представили до Сенату "Опис міст Московської губернії 1776 р." [5] та "Опис Воронежської губернії з показанням числа міст провінційних та повітових 1777 р." [6]. 1 листопада 1777 р. із Сенату до губернських канцелярій надійшов наказ, у якому рекомендувалося створити аналогічні описи всіх губерній та повітів Російської імперії. Відповідно до цього наказу були укладені описи Тульської губернії Ф. Дільтея, "Опис Воронежської губернії із зазначенням числа міст провінційних та повітових 1777 р.", "Опис міст Азовської губернії". До другої групи слід віднести описи, упорядковані на межі 80-х - першої половини 90-х рр. XIX ст. за анкетною П. Соймонова (1784 р.). Протягом цього періоду в намісницьких канцеляріях або за участю місцевих краєзнавців було укладено "Топографічний опис з історичною передмовою" І. Переверзева, "Особливий та топографічний опис Новгород-Сіверська А. Пригари"

(1786 р.), топографічний опис Чернігівського намісництва О. Шафонського, "Топографічний опис Харківського намісництва 1785 р.", "Географічний опис Києва та Київського намісництва (1775-1786 рр.)" тощо. Топографічні описи кінця 90-х р. XVIII ст., що складають третю групу, є найбільш різноплановими з усього комплексу топографічних матеріалів - переважна більшість із них складалася на замовлення уряду, але практикувалися й заходи впорядкування описів за настановами окремих губернських владних інституцій. До цієї групи належать "Топографічний опис Подільської губернії 1805 р.", "Топографічний та камеральний опис Подільської губернії, упорядкований губернським землеміром Екстером", "Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 р.", "Географічний та економічний опис Волинської губернії 1798 р." тощо.

Порівняно з іншими галузями господарської діяльності населення найбільшу увагу автори зазначених документів приділяли вивченню аграрних відносин, що було здебільшого обумовлено соціально-економічною спрямованістю урядових програм. Анкети вимагали надати інформацію про природні якості ґрунту, склад зернових та технічних культур, про системи та техніку землеробства, урожайність та посівні площі. Найбільш перспективною з усіх технічних культур автор "Топографічного опису Подільської губернії 1805 р." Екстер називає тютюн, який поступово починає завойовувати російські ринки збуту. На той час на Поділлі був накопичений уже достатній досвід вирощування цієї розсадної культури, що дало Екстеру можливість без зайвих зусиль скласти детальний опис технології виробництва тютюнових виробів. Вирощування цієї технічної культури було достатньо трудомістким заняттям: тютюн належить до розряду розсадних культур, які вимагають спочатку вирощування розсади, а потім висаджування її в землю. Вегетаційний період залежно від сорту та умов вирощування тривав 115-140 днів (від проростання насіння до досягання зрілості всіх листків), а до утворення насіння - 140-170 днів. Для одержання нормально розвинутої розсади тютюн сіяли не пізніше 1 березня, для прискорення появи сходів насіння спочатку його пророщували - насіння тютюну кляли в землю у черепку або зав'язували в матеріал, поливаючи його при цьому теплою водою. Після сівби насіння присипали дрібним просіяним перегноєм. Розсаду весняної сівби висаджували, коли мине загроза весняних приморозків, такі умови склалися в Подільській губернії наприкінці квітня та в першій декаді травня. Розсаду регулярно поливали вранці або вночі, підживлювали та проводили підчистки, вершкування й пасинкування. Тютюн збирали у фазі технічної стиглості листків, тобто коли листки набували жовтого кольору, мали щільну тканину, краї та верхівка загиналися вниз та листок дещо опускався вниз. У зв'язку з тим, що листки тютюну досягають зрілості ярусами, то його збирали декілька разів, залежно від сорту й району вирощування. Сушили тютюн здебільшого двома способами - сонячним та тінювим [7].

Серед інших технічних культур, які були поширені майже в усіх географічних районах України, топографічні описи останньої чверті XVIII - початку XIX ст. називають льон та коноплю. Вищезгадані культури на Правобережній та Лівобережній Україні сіяли для власних потреб (за винятком сіл графа С. Потоцького, гетьмана К. Розумовського) "у коїх було багато льону та конопель по причині полотняної фабрики" [8]. Із насіння коноплі та льону били олію, а з волокна виготовляли тканину для одягу, канати для морського й річкового флотів, господарську мотузку. На Поліссі

коноплі вирощували у спеціальних сівозмінах після зернових культур - жита, кукурудзи, під які вносили достатньо органічних добрив. Для конопель, як свідчать описи, селяни намагалися обирати ділянку в низьких місцях городу чи поля і двічі, восени та навесні, глибоко орати плугом. На Слобожанщині для льону восени розорювали ділянку твердого перелогу. У більшості льонозійних районів оптимальний термін посіву льону наставав у першій половині квітня. Здебільшого його висівали після закінчення сівби ранніх зернових культур, але обов'язково в ґрунт, який добре розроблявся і не прилипав до робочих знарядь. Збирали льон-довгунець у фазі технічної стиглості з подальшим ручним в'язанням у снопи і встановленням їх у бабки для висушування. Первинна переробка складалась із декількох етапів: підбирання однотипних партій соломи, виготовлення та м'яття трести, тіпання сирцю і його м'яття, сортування та зв'язування довгого волокна [9].

Поряд із топографічними описами останньої чверті XVIII - початку XIX ст. найбільш інформативними джерелами з історії льонарства, тютюництва та вирощування конопель в Україні були військово-топографічні описи, упорядковані за ініціативою міністра Д. Мілютіна наприкінці 50-60-х рр. XIX ст. До складу цієї групи слід зарахувати такі описи, як "Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба. Херсонская губерния" (автор О. Шмідт) [10], "Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния" (автор В. Павлович) [11], "Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба Черниговская губерния" (автор М. Домонтович) [12]. В останньому описі більше 20 сторінок присвячено вирощуванню тютюну, льону та конопель в Чернігівській губернії. Серед основних джерел, що слугували для підготовки цього розділу, М. Домонтович називає "Исследование о пеньковой промышленности" (1852 р.), "О табачной промышленности Малороссии" ("Журнал Министерства Государственных имуществ", листопад - грудень 1852 р.), статтю відомого ботаніка Ф. Базилера "Исследование о состоянии табачной промышленности в губерниях Черниговской и Полтавской" ("Труды комиссии Киевского учебного округа", 1855 р.), "О ходе табачной промышленности в России" ("Труды Вольного экономического общества", квітень, червень, серпень 1860 р.).

З опису видно, що основним центром промислового виробництва тютюну на теренах Лівобережної України була Чернігівська губернія, а саме - її Конотопський, Ніжинський, Борзнянський та Сосницький повіти. В інших повітах губернії - Остерському, Козелецькому й Чернігівському - населення хоча й займалося вирощуванням тютюну, однак ця галузь сільськогосподарського виробництва так і не отримала значного поширення. Найбільш розповсюдженим сорто типом тютюну був сорт бакун (шнуровий, або папушний тютюн), також вирощували махорку, яка була завезена з голландського міста Амерсфорт (в описах цю культуру іноді називають рубанкою). Для отримання шнурового тютюну під час цвітіння цього сорто типу суцвіття не знищувались, із настанням фази технічної стиглості листків їх видаляли, нанизували на шнури, просушували спочатку на сонці, потім під навісами, далі листя зв'язували у папуші. Під час вирощування рубанки обов'язково проводили вершкування та пасинкування, під час збору видаляли листя зі стовбуром, яке надягали на дерев'яні спиці й розміщували для просушки в закритих сараях. Перший сорт тютюну здебільшого вироб-

ляли в Сосницькому повіті, махорку в цьому повіті вирощували тільки мешканці населених пунктів Шаблинів, Негаївка, Пекарів. У північній частині Ніжинського повіту (включно з повітовим містом) також вирощували бакун, у південній частині цього повіту - тільки махорку [13].

Технологія вирощування тютюну, як свідчить автор військово-топографічного опису М. Домонтович, складалась із декількох фаз: спочатку населення займалося підготовкою ґрунту та розсади, далі відбувався процес пересаджування розсади на плантацію, прополювання та підбивка кущів, далі проводили вершкування та пасинкування, після дозрівання листків відбувався збір урожаю, томління та сушка листків [14]. Як було зазначено вище, населення дуже ретельно підходило до вибору земельної ділянки під тютюн і враховувало декілька факторів: 1) якість ґрунту; 2) місце розташування майбутньої плантації. Здебільшого для вирощування тютюну обирали земельну ділянку з глинистим чорноземним ґрунтом. Для створення оптимальних умов визрівання тютюну земельна ділянка повинна була знаходитись недалеко від водоймища, закрита від північного вітру лісом або горами.

Як свідчить військово-топографічний опис Чернігівської губернії, на Лівобережній Україні під цю технічну культуру оранка проводилася тричі: перший раз орали наприкінці жовтня, другий - у квітні, третій раз - перед висаджуванням розсади в травні. В агротехнічному процесі для підготовки ріллі найчастіше використовували дерев'яний плуг із залізним лемешем і череслом та соху. Тютюнову розсаду починали вирощувати наприкінці березня - на початку квітня. Спочатку насіння пророщували, попередньо змочивши теплою водою, потім розсаду пересаджували до парників або на холодні грядки. Догляд за розсадою обмежувався регулярним поливанням (під час холодної та похмурої погоди тричі на тиждень, при теплій - щодня), провітрюванням парників, знищенням бур'янів. Висаджували розсаду тютюну, коли минала небезпека пошкодження її весняними заморозками. Такі умови склалися в основних районах тютюництва Чернігівської губернії наприкінці травня або на початку червня. Для садіння розсади найчастіше обирали похмурий день, якщо день був сонячний, то попередньо ґрунт поливали, розсаду безпосередньо пересаджували на вечір, після четвертої години дня.

Важливим фактором підвищення врожайності та якості сировини М. Домонтович називав правильне визначення густоти насаджень. Махорку висаджували з відстанню 8 вершків між рослинами, бакун - 5 вершків. Догляд за рослинами в цей період полягав у розпушуванні ґрунту, знищенні бур'янів, видаленні пошкоджених нижніх листків, вершкуванні й пасинкуванні. Перший міжрядний обробіток тютюну проводили за два тижні після закінчення садіння розсади. У практиці тютюництва в той період широко застосовувалося вершкування (видалення суцвіття) та пасинкування (видалення бічних пагонів). Це сприяло підвищенню врожаю листя, поліпшенню його якості та прискоренню його дозрівання. Протягом вегетації тютюн пасинкували тричі: перший раз це робили на початку липня, другий - у середині липня, третій - на початку серпня. Після пасинкування господарі залишали на одному стовбурі рослини в середньому 4-7 листків (сорт махорка) або 6-10 (сорт бакун) [15].

Збирання врожаю тютюну починали в період повної технічної стиглості листків, яку визначали за зовнішніми ознаками: листя ставало щільним, крихким, легко відламувалося від стовбура, колір листків світлішав,

№ 3 (103) травень-червень 2010 р.

краї і верхівки жовтіли. Тютюн збирали, як було зазначено вище, за допомогою двох методик, що залежало здебільшого від сорто типу тютюну. Якщо збирали махорку, то зрізали цілий кущ під корінь; для отримання врожаю шнурового тютюну необхідно було лише зламати окреме листя. Щоб зірвати листя усіх ярусів у спілому стані й не змішати продукцію різної якості, листя збирали в три прийоми після настання їх технічної зрілості. На початку липня збирали листя нижніх ярусів, після першого пасинкування й вершкування; у середині липня обривали середній ярус; на початку серпня, після третього пасинкування, - верхній ярус. Куці махорки зрізали в перших числах серпня, якщо розсаду висадили дуже рано, і наприкінці серпня, якщо розсада проросла пізніше.

Технологія сушіння тютюну також залежала від сорто типу тютюну, який підлягав обробці. Під час збору бакуна, листя тютюну відділялося від стовбура й на певний час залишалися на плантації для томління, після цього підсушене листя тютюну нанизувалося на пенькові шнури (загальною довжиною 7-9 аршин), розвішувалося на стовбурах, що залишилися після збору листя, й сушилося під сонячним промінням 2-4 тижні. Далі листя тютюну сушили в сараях (це сушіння тривало в середньому два місяці - із середини вересня до середини листопада). Стовбури махорки зрізали під самий корінь і залишали на кілька годин на полі для томління. Після цього застосовували новий спосіб сушіння - у масі, стовбури махорки складали у купи, залишали їх на плантації та через певний проміжок часу перевертали. Після цього стовбури нанизували на спеціальні дерев'яні прутки по 5-10 куців і в такому вигляді розвішували в сараї. Висушене листя тютюну сортували, вирівнювали й складали в папуші або кипи.

Вирощування тютюну в Україні було достатньо прибутковим, хоча й трудомістким заняттям. Для обробки десятини землі, що відводилась під вирощування тютюну, необхідно було залучити не менше 226 робітників. У середньому заробітна платня за день становила: 25 коп. - чоловіки, 15 коп. - жінки, 5 коп. - діти. Тобто в середньому на рік поміщики для обробки однієї десятини землі під тютюн витрачали не менше 35 крб. сріблом. При середньому врожаї 100 пудів тютюну чистий прибуток з десятини складав у випадку вирощування махорки 65 крб., бакуна - 35 крб., "американського тютюну" - 200 крб. Якщо наводити узагальнюючі відомості, то 1852 р. у Чернігівській губернії виробництво тютюну становило 800 тис. пуд. і приносило прибуток не менше 650 тис. крб. сріблом. Здебільшого тютюн реалізовувався на внутрішньому ринку України, хоча приблизно 350 тис. пуд. цієї сировини відправлялося до Риги, 60 тис. пудів - до Варшави (1861 р.), 50 тис. - до Гомеля, 20 тис. пудів відвозили на московські тютюнові фабрики Мусатова й Бостанжого [16].

Серед розмаїття технічних культур, поширених на теренах Чернігівської губернії в XIX ст., особливе місце посідали коноплі. Їх розведенням займалось здебільшого населення Суразького, Мглинського, Новоизьківського, Стародубського, Новгород-Сіверського та Глухівського повітів. Ґрунт під коноплі обирали піщано-глинистий та суглинистий, оранка проводилася двічі. Однією з основних умов підвищення врожаю та якості цієї культури є вирощування коноплі в сівозміні, причому посіви повинні повертатись через два роки (на перший рік засівали буряк). Час сівби починався із середини травня і тривав до 1 червня, хоча самі селяни вважали найбільш оптимальним терміном сівби 22 - 27 травня. Збір цієї культури починався з 6 верес-

ня, тривав до 1 жовтня і здебільшого виконувався вручну - коноплі виривали з корінням, підбирали за розміром, зв'язували у снопи, потім у копи (60 снопів). Далі зібраний врожай залишали на декілька днів у полі. Замочування пеньки тривало від двох до трьох тижнів у стоячій воді, далі коноплі просушували в сараях.

Собівартість вирощування конопель із кожним роком зростала, що призводило до поступової відмови від її виробництва. М. Домонтович зазначав, що в середньому поміщики для обробки однієї десятини під коноплю в середньому витрачали не менше 28 крб. 80 коп. Також основними факторами, що спричинили скорочення посівних площ під коноплю, були: 1) стрімкий розвиток виробництва цукру і, відповідно, збільшення посівних площ під буряк; 2) зменшення кількості поголів'я рогатої худоби й, відповідно, добров, що були необхідні для обробки ґрунту під коноплі [17].

Висновки

Таким чином, пріоритетним напрямом дослідження урядових та військових установ Російської імперії наприкінці XVIII - на початку XIX ст. залишалось вивчення економічного потенціалу намісничств та губерній. Автори топографічних та військово-топографічних описів на сторінках своїх розвідок репрезентували багатопланову інформацію про розвиток основних галузей сільського господарства, зокрема, позначили склад зернових та технічних культур, поширених на теренах України, описали основні технології їх вирощування, указали провідні шляхи підвищення врожайності культур, собівартість сільськогосподарської продукції. Вагомою перевагою матеріалів топографічних та військово-топографічних описів є їх значна джерельна база; автори намагалися залучити останні монографічні дослідження з історії розвитку тютюництва та льонарства в Україні. Порівняння цієї інформації з даними інших джерел дозволяє визнати матеріали топографічних та військово-топографічних описів більш реальними (винятком є лише інформація про врожайність зернових культур).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. - Харків : Дельта, 1993. - 265 с.
2. Слюсарський А. Г. Слобідська Україна : історичний нарис XVII-XVIII ст. / А. Г. Слюсарський. - Харків : Кн.-газ. вид.-во, 1954. - 279 с.
3. Дружинина Е. І. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825-1860 гг. / Е. И. Дружинина. - М. : Наука, 1981. - 215 с.
4. Бондаренко І. В. Землеробська культура України наприкінці XVIII ст. (за матеріалами топографічних описів) / І. В. Бондаренко, В. О. Пірко // Питання аграрної історії України та Росії (XVIII-XIX ст.) : матеріали III наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди. - Дніпропетровськ, 1999. - С. 72-76.
5. Опис міст Московської губернії 1776 р. // Російський державний військово-історичний архів (далі - РДВІА). - Ф. ВУА. - Спр. 18860. - 70 арк.
6. Опис Воронежської губернії, у якому оповідається про кількість міст провінційних та повітових, склад та суміжність кожного міста до інших міст та губерній, кількість у губернії дворянських прізвищ (1777 р.) // РДВІА. - Ф. ВУА. - Спр. 18666. - 67 арк.
7. Топографічний та камеральний опис Подільської губернії упорядкований губернським землеміром Екстерном // Кам'янець-Подільський міський державний архів. - Ф. 115. - Оп. 1. - Спр. 2. - 17 арк.
8. Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 р. // Описи Лівобережної України кінця XVIII - початку XIX ст. : описово-статистичні джерела. - К. : Наук. думка, 1998. - С. 103.

9. Топографічний опис Харківського намісництва з історичною передмовою // Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. : описово-статистичні джерела. - К. : Наук. думка, 1991. - С. 33.

10. Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба. Херсонська губернія / [сост. Генерального штаба полковник А. Шмидт]. - СПб., 1863. - Ч. 1-2.

11. Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба. Екатеринославська губернія / [сост. Генерального штаба капітан В. Павлович]. - СПб., 1862. - 392 с.

12. Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штаба. Черниговська губернія / [сост. підполковник Генерального штаба М. Домонтович]. - СПб., 1865. - 720 с.

13. Там само. - С. 206.

14. Там само. - С. 209-221.

15. Там само. - С. 215.

16. Там само. - С. 208.

17. Там само. - С. 199.

I. Petrova

TOPOGRAPHIC AND MILITARY-TOPOGRAPHIC DESCRIPTIVE AREAS XVIII-XIX CENTURIES AS A SOURCE BASE FOR RESEARCH AND DEVELOPMENT AND PRODUCTS OF FLAX AND TOBACCO IN UKRAINE

The results of historic-scientific analysis of formation and development of flax cultivation and tobacco growing in Ukraine in the last fourth of XVIII-XIX as industries of agricultural production are presented in the article. The value of flax production and tobacco growings for the economy of Ukraine on different stages of historical development is showed. Influence of terms of planting out seedlings on the productivity of tobacco in terms of Livoberezwna and Pravoberezwna Ukraine.

Key words: tobacco, tobacco growing, flax production, hemp cultivating, Livoberezwna Ukraine, Pravoberezwna Ukraine.

© I. Петрова

Надійшла до редакції 06.05.2010

УДК 94: 357.5

МОТОРИЗОВАНІ ВІЙСЬКА: ІСТОРІЯ ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

ОЛЕКСАНДР ЮРЧУК,

начальник відділу особового складу та стройового
Львівської Академії сухопутних військ

У статті розглядаються причини, час та обставини появи мотопіхотних (мотострілецьких) військ, їх початкова структура та організація. Показана роль військових теоретиків Європи у розвитку цього роду військ. Здійснена спроба висвітлити проблему пріоритету появи мотопіхоти.

Ключові слова: мотопіхота, моторизовані війська, мотострілецькі війська, танкові формування.

Постановка проблеми та актуальність. Дослідники військової історії різних країн дотепер приписують пріоритет утворення мотопіхоти (яка залишається основою сухопутних сил), як правило, своїй країні [1]. Радянські військові історики взагалі це питання обходили, не віддаючи нікому пріоритетів. Однак з огляду на важливість такого роду сухопутних військ як мотопіхота (у 30-х роках ХХ ст. - її називали "моторизовані війська", пізніше впроваджено в обіг термін "мотопіхота", а з початку 60-х рр. закріпилася назва, яка залишається й сьогодні, - мотострілецькі війська) видається актуальним повернення до цієї проблеми.

Тим більше, що далеко не всі аргументи в цій суперечці використані.

Аналіз попередніх досліджень. Військові науковці на сторінках журналів та в окремих виданнях неодноразово зверталися до історії мотострілецьких військ. Зокрема, можна назвати статті й праці Г. Гудеріана [17], С. М. Амосова, П. А. Ротмістрова [22], І. П. Сухова [23] та інші. Час показав, що їхні погляди були правильними. Разом із тим, існує необхідність комплексного дослідження тих сторінок військової історії, які стосуються виникнення, створення, еволюції й організації бойового застосування мотопіхоти.

№ 3 (103) травень-червень 2010 р.